

NOVI NALAZ RELJEFNE STAKLENE BOCE OBLIKA RIBE*

Ivo FADIĆ
Muzej antičkog stakla
Poljana Zemaljskog odbora 1
HR-23000 Zadar
ivo.fadic@mas-zadar.hr

UDK: 904(497.5 Zadar)"652":748
748.032.7
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2010-09-13

Pri zaštitnim arheološkim istraživanjima antičke nekropole u Zadru, na lokaciji "Trgovački centar" na Relji, 2005. godine, u grobu 59 (kvadrant 3A) pronađena je reljefna staklena boca u obliku ribe. S obzirom na to da je poznato mjesto i cjelokupni kontekst nalaza, ona predstavlja posebnu vrijednost u pitanju rasprostranjenosti ovog tipa boce te u pitanju dosadašnjih neujednačenosti u kronološkom određenju njezina nastanka. Te kronološke dileme rješavaju grobni prilozi i tipologija ukopa na antičkoj nekropoli Jadera.

Po staklenim nalazima koji su zajedno s reljefnom bocom oblika ribe sačinjavali grobne priloge groba 59, pouzdano se može kazati da je reljefna riba puhana u dvodijelni kalup nastala u razdoblju od sredine 1. do početka 2. st. po Kristu, točnije u drugoj polovini 1. st. po Kristu.

Spoznavom da se za ukupno 8 poznatih primjeraka samo za četiri, od kojih su dva sa hrvatskog priobalja, pouzdano zna mjesto nalaza (Rumunjska, Grčka i Hrvatska), te da ni jedno sigurno nalazište nije u zapadnom dijelu Rimskog Carstva, nameće se mišljenje da su reljefne boce u obliku ribe nastale na istočnom Mediteranu, najvjerojatnije u sirijskim staklarskim radionicama 1. st. po Kristu, kada su i inače u modi sirijske reljefne bočice s biljnim i antropomorfnim oblicima i reljefnom dekoracijom.

KLJUČNE RIJEČI: *Zadar, Jader, antika, antička nekropola, antičko staklo, staklena boca oblika ribe, reljefni kalup*

Antičko staklarstvo u širokoj oblikovnoj lepezi staklenih proizvoda njeguje i izradu reljefnih staklenih recipijenata puhanih u kalup. U tu kategoriju spadaju i primjerci bočica antropomorfna, odnosno biljna i zoomorfna oblika.

Najčešći antropomorfní oblici puhani u reljefni kalup su kefalomorfne bočice koje su izrađivane u velikom broju inačica. One čine grupu staklenih bočica ili boca kojima je tijelo u obliku ljudske glave. Razlike unutar ove skupine prisutne su u dimenzijama, u samom obliku i reljefnom prikazu, ali i u različitoj kvaliteti i boji stakla.¹ Naime, u većini slučajeva kefalomorfne bočice malih su dimenzija, dok su one veće i izrazito velike nešto rjeđe. U osnovi, kod svih

* Rad posvećujem poštovanom i dragom prof. dr. Janku Beloševiću s kojim me vezuje dugogodišnje poznanstvo još od prvih terenskih studentskih dana na Žrijacu u Ninu.

¹ MORIN-JEAN, 1922-1923, 153-55, forma 121, forma 120; D. HARDEN 1936, 193, 214; O. VESSBERG, 1952, A6; R. SUNKOVSKI, 1956, 18, 25; *Glass from the ancient...*, 1957, 141-147; C. ISINGS, 1957, 93, forma 78a; *Trois millénaires*, 1958, 65; O. DOPPELFELD, 1966, 32,

45 i dalje, grupa 2.4.3; G. MARIACHER, 1966, 20, 21; M. BUCOVALA, 1968, 53, tip 20; M. C. CALVI, 1968, 106; K. NICOLAOU, 1971-1972, 128-130; S. AUTH, 1976, 74, 75; V. PAŠKVALIN, 1976, 32; K. GOETHERT-POLASCHEK, 1977, forma 158, 159; P. LA BAUME, 1978, grupa C 13, 14; L. A. SCATOZZA HÖRICH, 1984, 52, forma 33; E. ROFFIA, 1993, 72, No 45; G. L. RAVAGNAN, 1994, 31, No 64-65.

slučajeva zajedničko je to da se na trbušastu tijelu nalazi reljefni prikaz jedne glave² ili dva nasuprotno postavljena ljudska lika,³ dok su veoma rijetke one boce s četiri lica na tijelu staklene posude.⁴ Reljefni prikaz uglavnom prikazuje glavu odraslog muškarca, s bradom ili bez nje,⁵ ili ženski lik,⁶ koji je u pojedinim slučajevima teško razlikovati od golobradog mladića i djeteta,⁷ ili Meduze.⁸ Prikazi mogu biti razne groteskne muške osobe,⁹ kao i negroidne fizionomije.¹⁰

U biljne oblike svakako spadaju bočice grozdolika tijela koje su rađene u nekoliko inačica. Međusobno nisu osobito srodne. Naime, radi se o različitim vrstama plodova, kao na primjer grozda, kupine, ananasa, datule, ili šišarke.¹¹ U zajedničku tipološku skupinu dovodi ih isti način izrade (puhanje u kalup) i reljefni ornament. Najčešće su to male reljefne kuglice koje recipijentu daju izgled grozda. Međutim, forme ovakvih bočica mogu biti različite – 1. grozd koji se sužava prema dnu, a na gornjem dijelu mu je kratki cilindrični vrat;¹² 2. isti takav grozd koji ima dvije nasuprotno postavljene ručke (poput amforiska);¹³ 3. isti takav grozd s kružnom stopicom na dnu;¹⁴ i naposljetku 4. grozd loptasta tijela na prstenastoj nozi;¹⁵ i 5. grozd zaobljenog donjeg dijela bez prstenaste noge.¹⁶ Dakle, takvi i srodni recipijenti pripadaju grupi staklenog pribora koji je lijevan u kalup i koji imitira razne vrste plodova.¹⁷ Stakleni recipijenti oblika raznog voća rasprostranjeni su širom Rimskog Carstva. Većinom

² MORIN-JEAN, 1922-1923, 155-57, forma 122; D. HARDEN, 1936, kat. 629; R. SUNKOVSKI, 1956, 18, 25; *Glas from the ancient ...*, 1957, 141-147; C. ISINGS, 1957, 93, forma 78; *Trois millenaires ...*, 1958, 65; O. DOPPELFELD, 1966, grupa 4.3., grupa 2.3.4.; M. BUCOVAŁA, 1968, 53, tip 20; M. C. CALVI, 1968, 106; M. YACOU, 1971-1972, 49, 50; V. PAŠKVALIN, 1976, 32; S. PETRU, 1976, 14; P. La BAUME, 1977, T10: C13, 2, T11: C14, 4, 1.

³ MORIN-JEAN, 1922-1923, 153-55, forma 120; O. VESSBERG, 1952, 136, T8: 10, 11; *Glass from the ancient ...*, 1957, 141-147, kat. 280, 283-286, 289; C. ISINGS, 1957, 93, forma 78; O. DOPPELFELD, 1966, No 17 i 46; G. MARIACHER, 1966, No 19-21; M. C. CALVI, 1968, 106, kat. 256, 257; S. AUTH, 1976, 74-75, 200-201.

⁴ *Glass from the ancient ...*, 1957, 144, 145, No 287; S. AUTH, 1976, 75, br. 76.

⁵ MORIN-JEAN, 1922-1923, 153-54, forma 120 i 208, sl. 206, 208; R. SUNKOVSKI, 1956, 18, 25, sl. 31 a; *Glass from the ancient ...*, 1957, 141-146, br. 279-290; *Trois millenaires ...*, 1958, 65, No 96; O. DOPPELFELD, 1966, 32, 44, br. 16, 17, 45, 46; M. BUCOVAŁA, 1968, 53, tip 20, br. 58; S. AUTH, 1976, 74-65, 200-201, br. 340-342.

⁶ M. C. CALVI, 1968, 104, 105, br. 256, t16: 6; M. YACOU, 1971-1972, 49, 50, br. 2.

⁷ D. HARDEN, 1936, 193, 214, br. 629; *Glass from the ancient ...*, 1957, 147, No 294; V. PAŠKVALIN, 1976, 32, T1:1.

⁸ G. MARIACHER, 1966, 20-21, No 19, 20; V. PAŠKVALIN, 1976, 32, T1:1(?); K. GOETHERT-POPASCHEK, 1977, forma 158; Meduze u reljefu češće se javljaju na poligonalnim bočicama (Vidi kod: MORIN-JEAN 1922-1923, 152, 153, forma 119), kao i na malim okruglim staklenim pločicama (Vidi: *Trois Millenaires ...*, 1958, 37, 38, br. 38).

⁹ MORIN-JEAN, 1922-1923, 115, forma 113, sl. 209; *Glass from the ancient ...*, 1957, br. 292, 293; O. DOPPELFELD, 1966, 44, grupa 3.4., br. 44; Veoma srodne boce bocama u obliku ljudske glave su one s prikazom majmuna koji sjedi i svira (*syrinx*) (Vidi kod: MORIN-JEAN, 1922-1923, 157, forma 123, sl. 211; O. DOPPELFELD, 1966, sl.47).

¹⁰ L. A. SCATOZZA HÖRICH, 1984, 52, forma 33, T33: 2372.

¹¹ MORIN-JEAN, 1922-1923, 167-168, forma 131, sl. 222; C. ISINGS, 1957, forma 78; J. W. HAYES, 1975, 90, 91; De TOMMASO, 1990, 88, tip 78; S. BIAGGIO, 1991, tab. 26: 176.1.262; L. LEURATTI, 1998, 138, br. 2.

¹² C. ISINGS, 1957, 93-94, forma 78e; M. C. CALVI, 1968, 106, br. 254, tab. 17:2; E. WELKER, 1974, 116-119, for. 20, tab. 16: 272, 273, 275, tab. 23: 4 (s ručkama ili bez njih ?; sredina 3. stoljeća); *Constable-Maxwell*, 1979, 54, br. 75 (2. st. po Kristu); V. TATTON BROWN, 1991, 73, sl. 93 (sredina 1. – sredina 2. stoljeća).

¹³ O. DOPPELFELD, 1966, grupa 3.4, 2.-3. stoljeće; E. WELKER, 1974, 116-119, for. 20, tab. 16: 272, 273, 275, tab. 23: 4 (s ručkama ili bez njih ?, sredina 3. stoljeća); K. GOETHERT-POLASCHEK, 1977, for. 138, 2. – 3. stoljeće.

¹⁴ O. DOPPELFELD, 1966, grupa 3.4, 2.-3. stoljeće; *Vetri dei Cesari*, 1988, br. 91 (3. stoljeće po Kristu).

¹⁵ C. ISINGS, 1971, 105, tab. 22: 245; J. W. HAYES, 1975, 90, 91, tab. 7 (2.-3. stoljeće); *Constable-Maxwell*, 1979, 55, br. 76, 77 (približno 2. st. po Kristu).

¹⁶ R. SUNKOWSKY, 1954, 18, tab. 30 d; J. W. HAYES, 1975, 91, tab. 7; S. AUTH, 1976, 200; P. La BAUME, 1978, Tab. 11, C 15; I. FADIĆ, 1982, 117, br. 33, 34, sl. 1.

¹⁷ MORIN-JEAN, 1922-1923, 167-168, forma 131, sl. 222; C. ISINGS, 1957, forma 78; J. W. HAYES, 1975, 90, 91; De TOMMASO, 1990, 88, tip 78; S. BIAGGIO, 1991, tab. 26: 176.1.262; L. LEURATTI, 1998, 138, br. 2.

su nalaženi u grobnom kontekstu koji je moguće datirati od početka 1. do početka 2. st. po Kristu. Općenito je prihvaćeno, kako to smatra i P. la Baume, da su se proizvodile na istočnom Sredozemlju, odnosno u nekoj sirijskoj radionici stakla.

Nasuprot antropomorfnim i biljnih recipijentima, u antičkim staklarskim radionicama izrađivane su i zoomorfne bočice oblika miša ili mačke, puža, te slobodno puhani pticoliki recipijenti. Svi spomenuti oblici, osim slobodno puhanih pticolikih recipijenata, zaista su pravi raritet među staklenim nalazima širom Rimskog Carstva.¹⁸ M. C. Calvi proizvodnju animalnih staklenih oblika pripisuje nekom proizvodnom centru u Galiji ili Germaniji, odnosno iznosi da su galsko-rajske staklarske radionice proizvodile takve oblike recipijenata u 3. i 4. st. po Kristu.¹⁹

U repertoaru zoomorfnih oblika staklenih bočica posebno se ističu reljefne ribe i školjke. I ribe i školjke rađene su u punoj plastici kao stakleni recipijenti. Školjke su najčešće uspravljene na punoj kružnoj stopici,²⁰ često s dvije aplicirane ručice – imitirajući amforiskos,²¹ ali ima i onih bez postolja.²² Daljnja inačica je realistični prikaz školjke, bez postolja, vrata i ručica.²³ Od ovakvih realističnih prikaza češće su one koje prikazuju samo jednu polovicu školjke.²⁴ Sve inačice su ukupno brojnije od različitih inačica bočica oblika ribe, a rađene su mahom od bojana stakla. Do sada poznati liburnski primjerak (*Jader, Aenona, Asseria* ?) puhan je od stakla ljubičaste osnove, te smeđeg i bijelog stakla u mramorizirajućoj ili "ahat" tehnici.²⁵ Uz rijetke rane primjerke,²⁶ bočice-školjke na postolju, bez obzira na to jesu li tipa amforiska ili su bez ručki, kao i spomenute "poluškoljke" zaista su kasni proizvodi s kraja 2.-3. st., ili čak iz druge polovine 4. st.²⁷ Ove kasne bočice oblika školjke najvjerojatnije se mogu pripisati kelnskim staklarskim radionicama.

*

Motivima iz vodenog, odnosno bolje rečeno morskog repertoara, pripadaju iznimno rijetki stakleni recipijenti u obliku ribe. Boca u obliku ribe jedan je osebujni stakleni oblik koji je puhan u dvodijelni kalup i nesumnjivo je služio za pohranu tekućine iznimne vrijednosti i kakvoće. Takvi primjerci staklenih izrađevina zaista su rijetki. Na prostoru hrvatskog priobalja, uz jedan do sada poznati fragmentaran primjerak iz Liburnije koji se čuva u Muzeju stakla u Muranu,²⁸ a potječe iz Zadra – *Jader*, Nina – *Aenona* ili Podgrađa kod Benkovca – *Asseria*, nedavnim zaštitnim arheološkim istraživanjima antičke nekropole Zadra otkriven je novi nalaz boce u obliku ribe. Zbog vrsnosti staklenog primjerka i zbog sigurnog konteksta nalaza, ovaj iznimno rijedak stakleni oblik zavrjeđuje sustavnu obradu. Ovo to više što malobrojni komparativni primjerci u Rimskom Carstvu nemaju sigurne provenijencije, upitno im je radioničko središte, a upitan im je ili dvojen i kronološki okvir nastanka.

Prije detaljnije analize potrebno je istaknuti da u ovoj tipološkoj skupini treba izdvojiti dvije osnovne kategorije recipijenata oblika ribe. Prvi su oni raniji, puhani u dvodijelni

¹⁸ F. FREMERSDORF, 1961, 11-13; M. C. CALVI, 1968, tab. 19:2, br. 265 (264 krokodil ?); L. BARKÓCZY, 1988, 214-215, br. 546-547, tab. 115, tab. 63: 547.

¹⁹ M. C. CALVI, 1968, tab. 19:2, br. 265.

²⁰ O. DOPPELFELD, 1966, sl. 50 (3. st. po Kristu).

²¹ O. DOPPELFELD, 1966, sl. 51 (3. st. po Kristu).

²² M. C. CALVI, 1968, br. 255, tab. 17: 1; V. TATTON-BROWN, 1991, 73, sl. 92 (od 25. do 50. godine po Kristu).

²³ G. L. RAVAGNAN, 1994, 49, br. 59.

²⁴ O. DOPPELFELD, 1966, grupa 3.4, sl. 53; L. BARKÓCZY, 1988, 212-213, br. 541, tab. 63: 114 (datirana čak u drugu pol. 4. st. po Kristu).

²⁵ G. L. RAVAGNAN, 1994, 49, br. 59.

²⁶ G. L. RAVAGNAN, 1994, 49, br. 59.

²⁷ Na primjer: O. DOPPELFELD, 1966, sl. 50, 51; L. BARKÓCZY, 1988, br. 541.

²⁸ G. BERSA, 1913, 90, br. 249; G. MARIACHER, 1966, 36, 38, br. 13; G. L. RAVAGNAN, 1994, 52, br. 66; I. FADIĆ, 1997, 211, br. 223.

reljefni kalup,²⁹ a drugi su kasniji i slobodno puhani s dodatnom obradom i aplikacijama na vruće. Drugoj mlađoj kategoriji pripadaju staklene ribe forme 95 a kod C.Isings.³⁰ Bočice sa stiliziranim prikazom ribe, koje C.Isings donosi kao formu 95 a, suvremene su sa staklenim bočicama oblika svinje, psa ili kacige gladijatora. One su kasnijeg datuma i nemaju sličnosti s ranijim realističnim primjercima.³¹ Štoviše, vidno je da su ti proizvodi napravljeni u drugim staklarskim radionicama i u drugom vremenu. One se datiraju u 3. st. po Kristu i vjerojatno pripadaju galsko-rajskim staklarskim radionicama.

U prvu stariju kategoriju spada novopronađeni primjerak iz Zadra, kao i već poznati fragmentarni primjerak sa zadarskog područja.³² Ostali malobrojni poznati primjerci reljefne staklene boce puhanе u dvodijelni kalup oblika ribe uglavnom su pružili nepotpune rezultate u vezi s pitanjem mjesta i okolnosti nalaza, kao i vremena i prostora njihova nastanka. Naime, ako se izuzmu dva spomenuta primjerka sa zadarskog područja i samog Zadra (fragment ribe i cjelovita novootkrivena reljefna boca u obliku ribe), do sada je ukupno poznato 6 primjeraka. U pokrajini Lancashire u Engleskoj u Muzeju stakla Pilkington (*Pilkington Glass Museum*) čuva se jedna cjelovita staklena riba puhana u kalup (dužina 24 cm). Pretpostavlja se njezina provenijencija na zapadnom dijelu Rimskog Carstva, a datirana je u 1. st. po Kristu.³³ Druga takva riba potječe iz kolekcije Lèona Morela, a pohranjena je u Britanskom muzeju u Londonu (*The British Museum*). Za nju se pretpostavlja da je iz Arlesa, te da je proizvedena u Galiji od 200. do 300. godine.³⁴ Cjelovit primjerak reljefne boce oblika ribe nalazi se i u Metropolitan muzeju (*The Metropolitan Museum of Art*). Ona je poklon iz privatne kolekcije J. Pierponta Morgana, a okvirno je datirana od 1. do 3. st. po Kristu.³⁵ Primjerak iz Rumunjske pronađen je na nekropoli u Histriji i datiran je u 1. st. po Kristu,³⁶ a reljefna staklena boca nalik ribi u Ermitaž kolekciji (*Hermitage collection*) u Rusiji (duž.= 25 cm) datirana je u 2.- 3. st. i pripisuje se radionicama istočnog Mediterana. Prvotno je bila dio kolekcije Strogonov.³⁷ I na kraju, fragmentarna boca u obliku ribe, od koje je sačuvan samo dio glave, pronađena je i u Grčkoj. A. C. Antonaras je datira u drugu polovinu 1. i prvu polovinu 2. st.³⁸

Sa prostora Hrvatske, kako je već spomenuto, bio je poznat samo jedan necjelovit primjerak reljefne staklene boce u obliku ribe (Sl. 1). On je danas pohranjen u Muzeju stakla u Muranu, a prvotno se nalazio u Muzeju sv. Donata u Zadru.³⁹ Potječe iz Zadra, Nina ili Podgrađa kod Benkovca (*Jader, Enona, Asserija* ?), odnosno iz Zadra ili njegove šire okolice. G. L. Ravagnan za ovaj primjerak pretpostavlja da je istočne, odnosno sirijske staklarske produkcije i datira ga od 1. do 3. st.⁴⁰ Međutim, pri zaštitnim arheološkim istraživanjima antičke nekropole u Zadru, na

²⁹ Ranijim primjercima pripada i staklena riba iz Muzeja stakla u Corningu (*The Corning Museum of Glass*) izrađena je od modrog stakla izrazito dobre kvalitete. No, ona nema puni već otvoreni recipijent i gotovo da, stilom i kvalitetom, djeluje potpuno suvremeno iako vjerojatno potječe iz druge polovine 1. st. po Kristu; D. WHITEHOUSE, 1997, vol. 1, kat. br. 4, str. 18; *Vetri dei Cesari*, 1998, 49, br. 25.

³⁰ A. KISA, 1908, 767; C. ISINGS, 1957, 112, forma 95; O. DOPPELFELD, 1966, grupa 3.6, sl. 102.

³¹ A. KISA, 1908, 767; MORIN-JEAN, 1922-1923, forma 129; C. ISINGS, 1957, 112, forma 95; O. DOPPELFELD, 1966, grupa 3.6, sl. 102; D. WHITEHOUSE, 2001, 199-200, br. 754, 755.

³² G. MARIACHER, 1966, 37, sl. 13; G. L. RAVAGNAN, 1994, kat. br. 66, str. 52, tab. 7; A. LARESE, 2004, 8, tab. 4.

³³ *Recent Important Acquisitions*, 125, br. 4.

³⁴ <http://www.britishmuseum.org/explore/highlight/highlight>

³⁵ <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/>

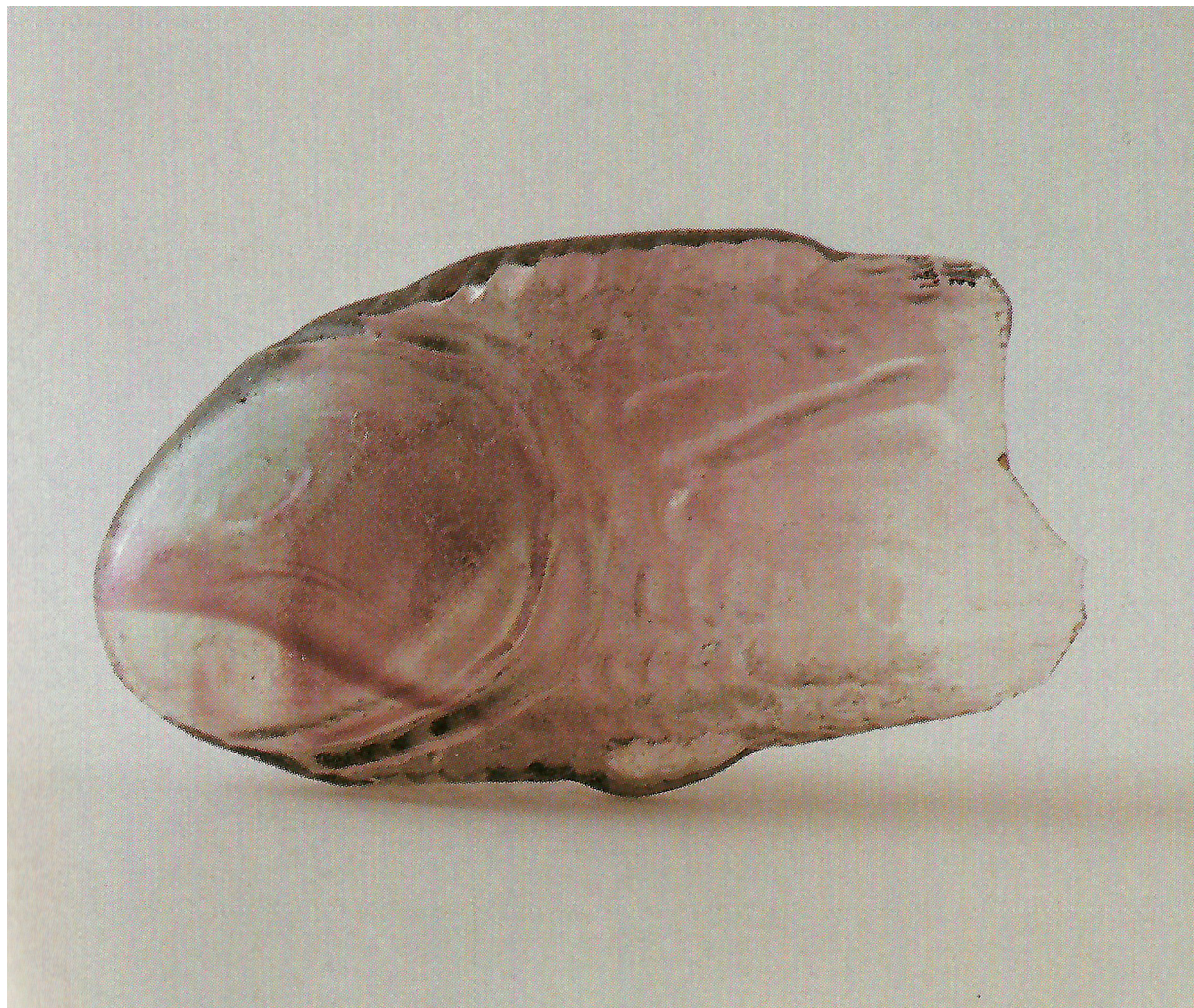
³⁶ M. BUCOVALA, 1981.

³⁷ N. KUNINA, 1997, 278, 281, br. 152.

³⁸ A. C. ANTONARAS, 2009, forma 119, str. 283-285, kat. 497, tab. 32.

³⁹ G. MARIACHER, 1966, 37, sl. 13; G. L. RAVAGNAN, 1994, kat. br. 66, str. 52, tab. 7; A. LARESE 2004, tab. 4.

⁴⁰ G. L. RAVAGNAN, 1994, kat. br. 66, str. 52, tab. 7.

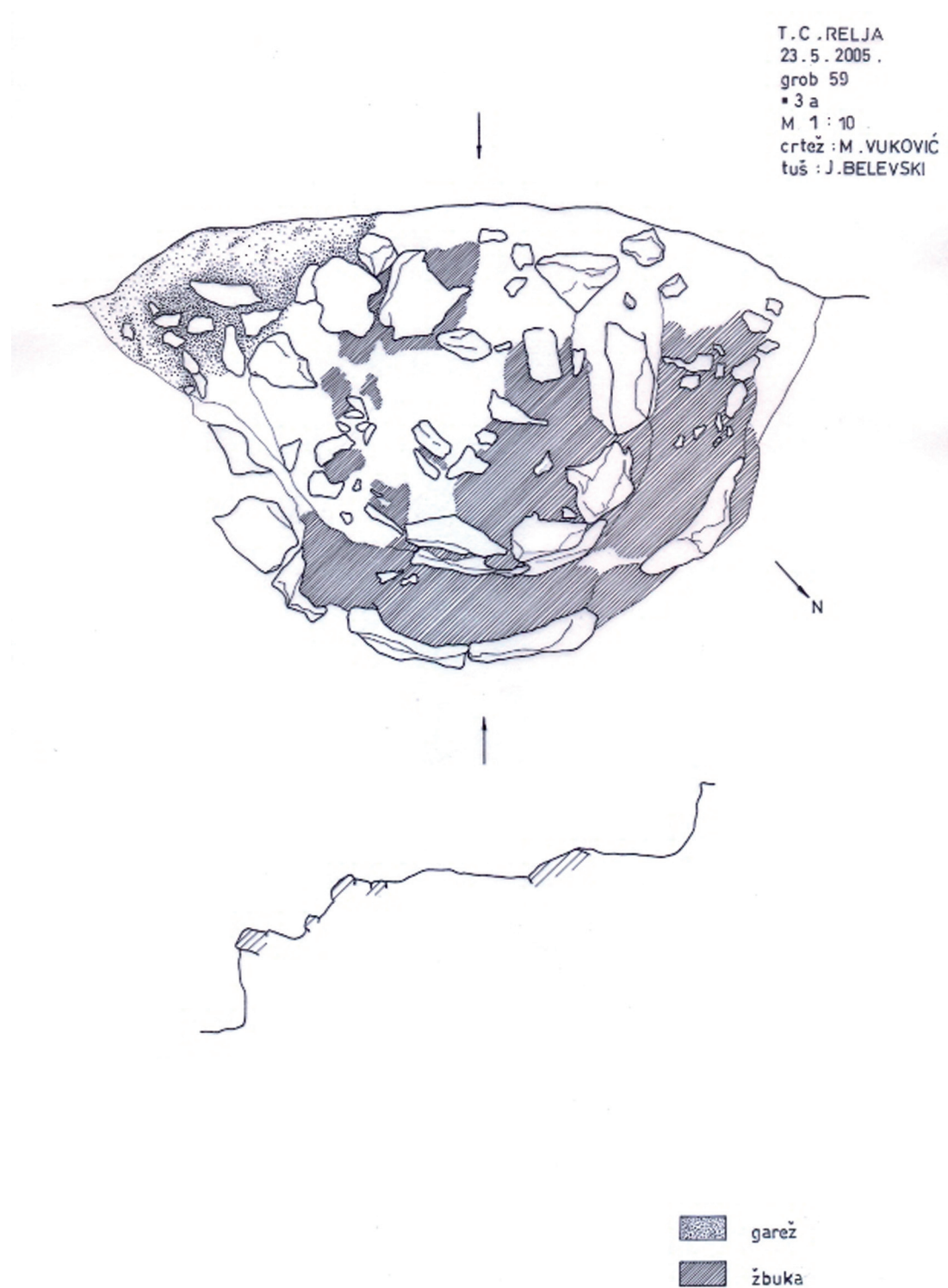

Sl. 1. Sačuvani dio staklene boce u obliku reljefne ribe iz Zadar - Jader, Nin - Aenona, ili Podgrađe kod Benkovca - Asseria (danas u Muzeju stakla u Muranu). (Preuzeto iz G. L. Ravagnan).

Fig. 1. Extant portion of the fish-shaped relief glass bottle from either Zadar – Iader, Nin – Aenona or Podgrađe near Benkovac (Asseria) (at present in the Museum of Glass in Murano). (Taken from G. L. Ravagnan).

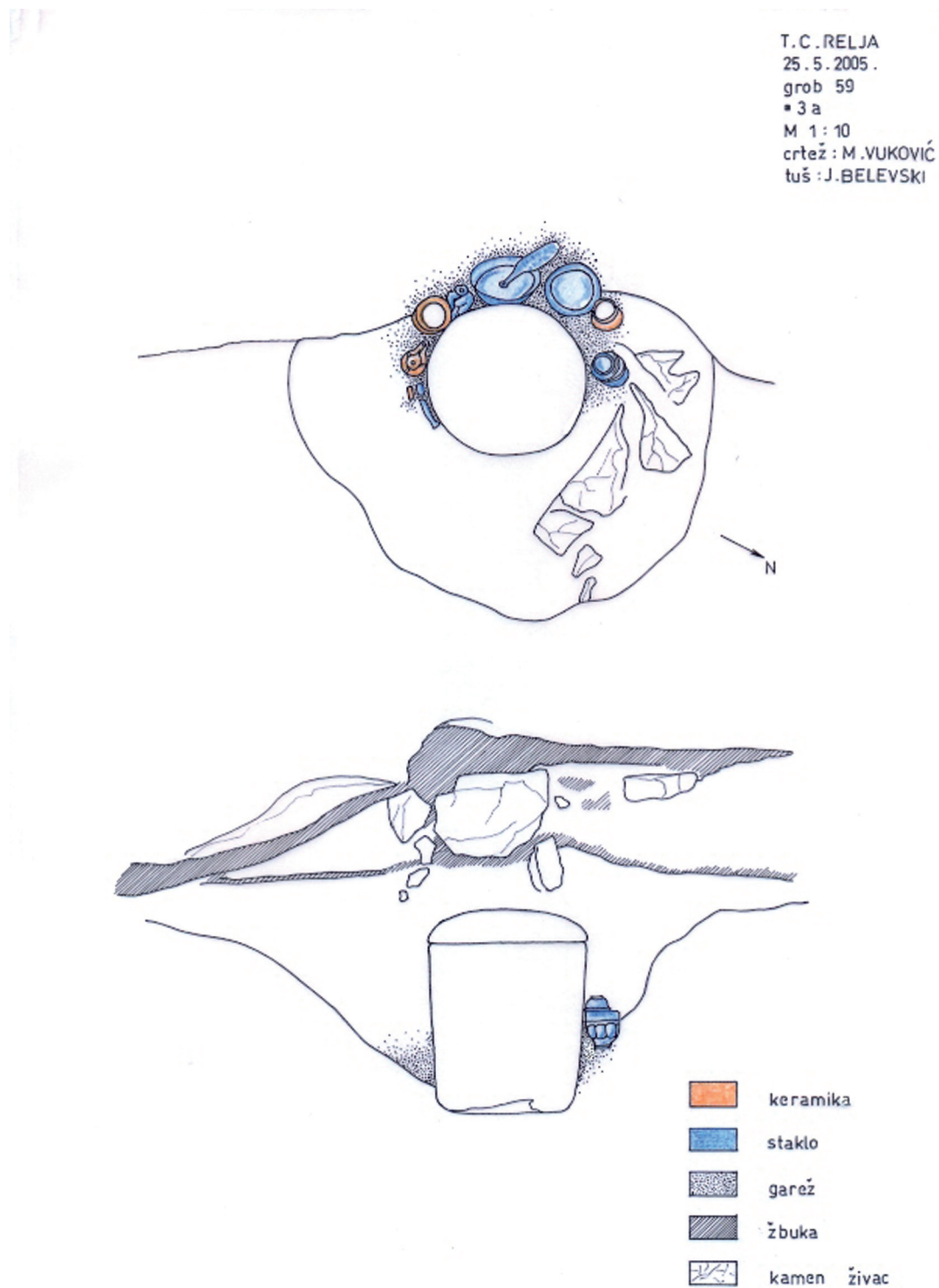
lokaciji "Trgovački centar" na Relji, u svibnju 2005. godine, u grobu 59 (kvadrant 3A) pronađena je još jedna nova reljefna staklena boca u obliku ribe. S obzirom na to da je poznato mjesto i cjelokupni kontekst nalaza ona predstavlja posebnu vrijednost po pitanju rasprostranjenosti ovog tipa boce, te po pitanju dosadašnjih neujednačenosti u kronološkom određenju njezina nastanka. Te kronološke dileme rješavaju grobni prilozi i tipologija ukopa na antičkoj nekropoli Jadera.

Na zapadnom dijelu kvadranta 3A otkrivena je kružna kamena konstrukcija, zidana od amorfnog kamena koje je povezano žbukom (Sl. 2). Sačuvana debljina konstrukcije bila je oko 40 cm, što je vjerojatno ostatak postolja za nadgrobni spomenik. Skidanjem kamene konstrukcije došlo se do sloja crvenice i cilindrične kamene urne uz kamen živac (Sl. 3). U sloju crvenice mjestimično je bilo gareži. Uz cilindričnu kamenu urnu sa spaljenim ostatcima pokojnika, u grobu je pronađeno dvanaest priloga - tri keramička (uljanica i dvije zdjelice)

Sl. 2. Grobna konstrukcija paljevinskog groba 59. na antičkoj nekropoli "T. C. Relja" u Zadru.

Fig. 2. Funerary construction of cremation grave 59 at the ancient necropolis "T. C. Relja" in Zadar.

Sl. 3. Paljevinski grob 59 s priložima (nekropola "T. C. Relja" u Zadru).
Fig. 3. Cremation grave 59 with grave goods (necropolis "T. C. Relja" in Zadar).

i devet staklenih priloga. To su: dva vrča četvrtastog tijela, dva cjevasta balzamarija, dvije zdjelice na prstenastoj nozi, plitica zakošenih stijenki bez naglašenog ruba, reljefna čaša na prstenastoj nozi i reljefna boca oblika ribe puhana u dvodijelni kalup (vidi sl. 4: 1-9). Gledajući staklene priloge u cjelini može se kazati da oni okvirno pripadaju vremenskom razdoblju od druge polovine 1. do 2. st. po Kristu. U taj vremenski okvir moguće je staviti rebrastu čašu na nozi blago razvrćena ruba (Sl. 4: 8),⁴¹ kao i zdjelice na prstenastoj nozi kratka horizontalno razvrćena ruba (Sl. 4: 5, 6).⁴² Istom vremenskom razdoblju pripadaju i dva slobodno puhana staklena vrča četverokutna tijela kojima je na vruće aplicirana ručka (Sl. 4: 1,2).⁴³ Međutim, balzamariji cilindrična tijela u novije se vrijeme datiraju isključivo u 1. st., točnije u drugu polovinu 1. st. po Kristu (Sl. 4: 3, 4).⁴⁴ U drugu polovinu 1. st. po Kristu moguće je datirati i pliticu na prstenastoj nozi, blago prema van zakošenih stijenki i ravnog ruba (Sl. 4: 7).⁴⁵ Reljefna staklena boca u obliku ribe realistični je prikaz morske ribe. Veoma je vjerno izrađena glava s detaljima usta, očiju i škrgama. Tijelo ribe je prekriveno reljefnim ljuskama do prijelaza u neornamentirani dugi cilindrični vrat koji završava horizontalnim prstenastim obodom. Bočne peraje prikazane su kao četiri lepezasta reljefna izbočenja. Rađena je od blijedo zelenkasta stakla osrednje prozirnosti. Dužina joj iznosi 22,7 cm, a širina 6,4 cm (Sl. 4: 9; Sl. 5 i 6). Dakle, ako je suditi po staklenim nalazima koji su zajedno s reljefnom bocom oblika ribe sačinjavali grobne priloge groba 59 na poziciji Trgovačkog Centra na Relji u Zadru, tada se pouzdano može kazati da je reljefna riba puhana u dvodijelni kalup nastala u razdoblju od sredine 1. do početka 2. st. po Kristu, točnije u drugoj polovini 1. st. po Kristu.

Ovdje je potrebno istaknuti da su rani primjerci reljefnih boca puhani u tri različita kalupa. Naravno, iako bi se na prvi pogled reklo da se radi o identičnim primjercima koji se razlikuju samo po dužini vrata, razlika među njima postoji u nekim detaljima. Uz opće odlike realističnog prikaza glave (usta, oči i škrge) i tijela ribe koje je prekriveno reljefnim ljuskama do prijelaza u neornamentirani dugi cilindrični vrat koji završava horizontalnim prstenastim obodom, razlike u dekoraciji uočavaju se u bočnim perajama koje su prikazane kao tri lepezasta reljefna izbočenja. Četiri rebrasta izbočenja zamijećena su samo na staklenoj ribi iz Zadra i onoj iz Ermitaž muzeja.⁴⁶ Razlika u ova dva kalupa je u tome što riba iz Ermitaža ima vidno istaknutu leđnu peraju. Leđna peraja, osim kod zadarskog primjerka, istaknuta je kod svih ostalih do sada poznatih reljefnih riba. Ona je istaknuta i na drugom fragmentarnom primjerku ribe sa zadarskog područja. Dakle, novopronađena staklena boca u obliku ribe s antičke nekropole u Zadru, razlikuje se od ostalih primjeraka po bočnoj i leđnoj peraji. Nema istaknutu leđnu peraju, a bočne peraje su joj poput lepeze s četiri rebra.

Što se tiče rasprostranjenosti do sada pronađenih primjeraka realistične reljefne boce oblika ribe, potrebno je istaknuti da se za jedan primjerak pretpostavlja da potječe sa zapadnog dijela Rimskog Carstva (*Pilkington Glass Museum*), te da su tri primjerka iz

⁴¹ Vidi npr.: A. LARESE, E. ZERBINATI, 1998, 150, kat. 75; C. CASAGRANDE, F. CESELIN, 2003, 62, kat. 11; L. MANDRUZZATO, A. MARCANTE, 2005, 60-61, kat. 17-21.

⁴² Vidi npr.: S. BONOMI, 1996, 162-163, kat. 366-367; A. LARESE, E. ZERBINATI, 1998, 139, kat. 49; C. CASAGRANDE, F. CESELIN, 2003, 199, kat. 315-316; L. MANDRUZZATO, A. MARCANTE, 2005, 95, kat. 226-227.

⁴³ Vidi npr.: S. BONOMI, 1996, 130-132, kat. br. 291-298; A. LARESE, E. ZERBINATI, 1998, 137-138, kat. br. 43-46.

⁴⁴ Vidi npr.: S. BONOMI, 1996, 81-121, kat. br. 157-276; A. LARESE, E. ZERBINATI, 1998, 133-136, kat. br. 32-39, 173-174, kat. br. 119-122; G. ZAMPIERI, 1998, 89-114.

⁴⁵ Vidi npr.: L. MANDRUZZATO, A. MARCANTE, 2005, 110, kat. br. 317.

⁴⁶ N. KUNINA, 1997, br. 118, sl. 82, 83.

Sl. 4. Stakleni prilozi u paljevinskom grobu 59 (nekropola "T. C. Relja" u Zadru).

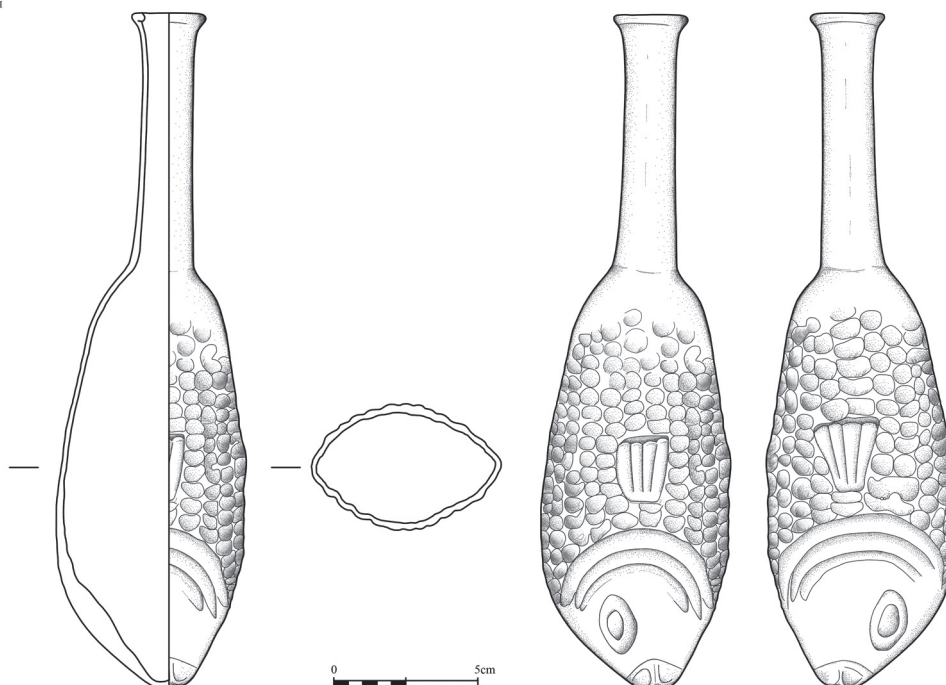
Fig. 4. Glass accessories in cremation grave 59 (necropolis "T. C. Relja" in Zadar).

Sl. 5. Staklena boca u obliku reljefne ribe iz Zadra (antička nekropola "T. C. Relja").

Fig. 5. Glass bottle in the form of a relief fish from Zadar (ancient necropolis "T.C. Relja").

T.C. RELJA 2005.
grub 59
M 1:1
crtel: J. BELEVSKI

Sl. 6. Staklena boca u obliku reljefne ribe iz Zadra (antička nekropola "T. C. Relja").

Fig. 6. Glass bottle in the form of a relief fish from Zadar (ancient necropolis "T.C. Relja").

privatnih kolekcija (*Lèon Morel, J. Pierpont Morgan i Strogonov*), također bez podataka o mjestu nalaza. Naravno, svi ti primjerci, osim onaj u Pilkingtonu, krivo se datiraju od 1.-3. st., u 2.-3. st., odnosno u 3. st. Primjerci, iz Rumunjske i Grčke, dobro su datirani u drugu polovinu 1. i prvu polovinu 2. st. (Grčka), odnosno u 1. st. po Kristu (Rumunjska). Nakon spoznaje da se za ukupno 8 poznatih primjeraka samo za četiri, od kojih su dva sa hrvatskog priobalja, pouzdano zna mjesto nalaza (Rumunija, Grčka i Hrvatska), te da ni jedno sigurno nalazište nije u zapadnom dijelu Rimskog Carstva, nameće se mišljenje da su reljefne boce u obliku ribe nastale na istočnom Mediteranu, najvjerojatnije u sirijskim staklarskim radionicama u drugoj polovini 1. st. po Kristu, kada su i inače u modi sirijske reljefne bočice s biljnim i antropomorfnim oblicima i reljefnom dekoracijom.⁴⁷

LITERATURA

- ANTONARAS, A. C., 2009. - Anastassios C. Antonaras, *Roman and Early Christian Glassworking 1st c. B.C. - 6th c. A.D. (Production and Product Vessels from Thessaloniki and its environs)*, Atena.
- AUTH, S. H., 1976. - Susan H. Auth, *Ancient glass et the Newark Museum*, Newark.
- BARKÓCZI, L., 1988. - Laszlo Barkóczy, *Pannonische Glasfunde in Ungarn*, Budapest.
- BAUME, P. La, 1978. - Peter La Baume, *Glas der Antiken Welt*, 1, Wissenschaftlich Kataloge des Römisch-Germanischen Museums, Köln.
- BERSA, G., 1913. - Giuseppe Bersa, *Guida del Museo di S. Donato in Zara*, Vienna.
- BIAGGIO, S. S., 1991. - *I Vetri Romani – Provenienti dalle terre dell'attuale Cantone Ticino*, vol. 1, 2, Locarno.
- BONOMI, S., 1996. - Simonetta Bonomi, *Vetri antichi del Museo Archeologico Nazionale di Adria, Corpus delle collezioni archeologiche nel Veneto*, 2, Venezia.
- BUCOVALA, M., 1968. - Mihai Bucovala, *Vase antice de sticla la Tomis*, Constanta.
- BUCOVALA, M., 1981. - Mihai Bucovala, *Pieces Romaines d' Importation sur le Littoral Ouest-Pontique, Annales de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, 8, 1981, Londres-Liverpool, 89-95.
- CALVI, M. C., 1968. - M. Carina Calvi, *I vetri romani del Museo di Aquileia*, Aquileia.
- CALVI, M. C., 1981. - M. Carina Calvi, Verona – Collections de verres en Italie, Region: Veneto, *Bulletin de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, Liège.
- CASAGRANDE, C., CESELIN, F., 2003. - Claudia Casagrande, Francesco Ceselin, *Vetri antichi delle Province di Belluno, Treviso e Vicenza, Corpus delle collezioni archeologiche nel Veneto*, 7, Venezia.
- Constable-Maxwell, 1979. - *Catalogue of The Constable-Maxwell Collection of Ancient Glass*, London.
- DOPPELFELD, O., 1966. - Otto Doppelfeld, *Römishes und Fränkisches glas in Köln*, Köln.
- FADIĆ, I., 1982. - Ivo Fadić, Staklena boca iz Senja s reljefnom glavom, *Senjski zbornik*, 8 (1981/82), Senj, 53-62.
- FADIĆ, I., 1997. - Ivo Fadić, Il vetro, *trasparenze imperiali – Vetri romani dalla Croazia*, Milano, 73-246.

⁴⁷ Zahvaljujem se na crtežima Morani Vuković i dokumentaristici MAS-a Jadranki Belevski.

- FREMERSDORF, F., 1961. - Fritz Fremersdorf, *Römisches Geformtes Glas in Köln*, Die Denkmäler des Römischen Köln, VI, Köln, 11-13.
- Glass from the ancient ..., 1957. - *Glass from the ancient world: the Ray Winfield Smith collection*, Corning.
- GOETHERT-POLASCHEK, K., 1977. - Karin Goethert-Polaschek, *Katalog der Römischen Gläser des Rheinischen Landesmuseums*, Trierer Grabungen und Forschungen, 9, Mainz.
- HARDEN, D., 1936. - Donald B. Harden, *Roman glass from Karanis*, Ann Arbor.
- HAYES, J. W., 1975. - John W. Hayes, *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum*, Toronto.
- ISINGS, C., 1957. - Clasina Isings, *Roman glass from dated finds*, Groningen-Djakarta.
- ISINGS, C., 1971. - Clasina Isings, *Roman Glass in Limburg*, Groningen.
- KISA, A., 1908. - Anton Kisa, *Das Glas in Altertume, Hiersemanns Handbucker, I-III*, Leipzig.
- KUNINA, N., 1997. - Nina Kunina, *Ancient Glass in the Hermitage collection*, St. Petersburg.
- LARESE, A., 2004. - Annamaria Larese, *Vetri antichi del Veneto, Corpus delle collezioni archeologiche nel Veneto*, 8, Venezia.
- LARESE, A., ZERBINATI, E., 1998. - Annamaria Larese, Enrico Zerbinati, *Vetri antichi di raccolte concordiesi e polesane, Corpus delle collezioni archeologiche nel Veneto*, 4, Venezia.
- LEURATTI, L., 1998. - I balsamari soffiati a stampo forma Isings 78, *Vetro e vetri - preziose iridescenze (Forma e forme nei vetri romani di Lombardia)*, Milano, 137-138.
- MANDRUZZATO, L., MARCANTE, A., 2005. - Luciana Mandruzzato, Alessandra Marcante, *Vetri Antichi del Museo Archeologico Nazionale di Aquileia*, 2, Venezia.
- MARIACHER, G., 1966. - Giovanni Mariacher, *L'arte del vetro - Dall'antichità al Rinascimento*, Roma.
- MORIN-JEAN, 1922-1923. - *La Verrerie en Gaule sous l'Empire Romain*, Pariz.
- NICOLAOU, K., 1971-1972. - Kyriakos Nicolaou, Chypre - Découvertes Archéologiques récentes de Verres, *Bulletin de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, 6, Liège, 127-136.
- PAŠKVALIN, V., 1976. - Veljko Paškvalin, Antičko staklo s područja Bosne i Hercegovine, *Arheološki vestnik*, 25, Ljubljana, 109-139.
- PETRU, S., 1976. - Sonja Petru, Rimsko steklo Slovenije, *Arheološki vestnik*, 25, Ljubljana, 13-35.
- RAVAGNAN, G. L., 1994. - Giovanna L. Ravagnan, *Vetri antichi del Museo Vetrario di Murano, Corpus delle collezioni archeologiche nel Veneto*, 1, Venezia.
- Recent Important Acquisitions, 1974. - Recent Important Acquisitions, *Journal of Glass Studies*, XVI, New York.
- ROFFIA, E., 1993. - Elisabetta Roffia, *I vetri antichi delle civiche raccolte archeologiche di Milano*, Milano.
- SCATOZZA HÖRICHT, L. A., 1984. - Lucia A. Scatozza Höricht, *I Vetri Romani di Ercolano*, Roma.
- SUNKOVSKI, R., 1956. - Sunkowski, *Antike Gläser in Carnuntum und Wien*, Wien.
- TATTON BROWN, V., 1991. - Veronica Tatton Brown, L'impero romano, *Cinquemila anni di vetro*, Milano, 62-97.
- TOMMASO De, G., 1990. - Giandomenico De Tommaso, *Ampullae vitreae - Contenitori in vetro di unguenti e sostanze aromatiche dell'Italia romana (I sec. a.C. - III sec. d.C.)*, Roma.
- Trois millenaires..., 1958. - *Trois millenaires d'art verrier à travers les collections publiques et privées de Belgique*, Liège.

- VESSBERG, O., 1952. - Olof Vessberg, Roman Glass in Cyprus, *Opuscula Archeologica*, 7, Lund, 109-165.
- Vetri dei Cesari, 1988. - *Vetri dei Cesari*, Milano.
- WELKER, E., 1974. - Edith Welker, *Die Römischen Gläser von Nida-Heddernheim*, Mainz.
- WHITEHOUSE, D., 1997. - David Whitehouse, *Roman Glass in the Corning Museum of Glass*, vol. 1, New York.
- WHITEHOUSE, D., 2001. - David Whitehouse, *Roman Glass in the Corning Museum of Glass*, vol. 2, New York.
- YACOB, M., 1971-1972. - Mohammed Yacoub, Les Verres Romains des Musées de Sfax, de Sousse et du Bardo, *Bulletin de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, 6, Liège, 29-70.
- ZAMPIERI, G., 1998. - Girolamo Zampieri, Vetri antichi del Museo Civico Archeologico di Padova, *Corpus delle collezioni archeologiche nel Veneto*, 3, Venezia.
- <http://www.britishmuseum.org/explore/highlight/highlight>
- <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/>

A NEW FIND OF A FISH-SHAPED RELIEF GLASS BOTTLE

SUMMARY

A fish-shaped relief glass bottle was found in grave 59 (quadrant 3A) during the rescue archaeological excavations at the site of Trgovački Centar (Shopping Mall) Relja in 2005. This find is particularly important since the entire context of the find is defined so that it offers valuable insights about the distribution of this type of the bottle as well as about the chronological determination of its formation which has been a subject of discussions. These chronological dilemmas were solved by grave goods and typology of the burial at the ancient necropolis of Iader.

On the basis of glass finds which belonged to grave goods from grave 59 together with the fish-shaped relief bottle we can state with certainty that this bottle which was blown into a two-part mold was made in the period from the mid-first to the beginning of the second century AD, to be precise in the second half of the first century AD.

Out of total number of eight examples of these bottles, place of discovery is known for only four (Romania, Greece and Croatia), two of which were found in the Croatian littoral. Since none of the findspots was located in the western part of the Roman Empire, one cannot help thinking that fish-shaped relief bottles were created in the eastern Mediterranean, most likely in the Syrian glassmaking workshops in the first century AD when small Syrian relief bottles in vegetal and anthropomorphous shapes with relief decoration were very popular.

KEY WORDS: *Zadar, Iader, Classical Antiquity, ancient necropolis, ancient glass, fish-shaped glass bottle, relief mold*

Prijevod / Translation: Marija Korona

